

ФАКТОРНА СТРУКТУРА ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИХ ХАРАКТЕРИСТИК Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ ІЗ ВИСОКИМ РІВНЕМ ОСОБИСТІСНОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ

Дудник Оксана,

м. Умань, Україна,
oksiddem05@gmail.com

У статті розглянуто емоційно-оцінні характеристики Я-концепції студентів із високим рівнем сформованої особистісної безпорадності. Окреслено ознаки психологічного феномену набутої (завченої, прищепленої) безпорадності, яка внаслідок генералізації на інші сфери діяльності проявляється на особистісному рівні як інтегральна особистісна властивість і регулює поведінку, сприйняття, ставлення до дійсності, проявляючись у життєдіяльності суб'єкта пасивністю поведінки, нездатністю використовувати наявні можливості бажаного перетворення ситуації, труднощами у відносинах із навколишніми тощо. Розглянуто Я-концепцію як складну, багаторівневу й багатокomпонентну систему вираження стосунків особистості із собою та із зовнішнім світом; акцентовано увагу на процесуально-динамічних характеристиках цього цілісного психологічного утворення, із яким узгоджуються почуття й емоції, вчинки та поведінка, дії й очікування суб'єкта. Наголошено на можливих суперечностях між окремими модальностями Я-образу, які руйнують їхню відносну стійкість, упорядкованість і збалансованість взаємодії, зумовлюючи «розмитість», «нечіткість», дезінтегрованість Я-концепції в осіб із високим рівнем особистісної безпорадності.

Застосовано метод факторного аналізу для виявлення факторної структури емоційно-оцінних характеристик Я-концепції студентів із високим рівнем особистісної безпорадності, емпіричними референтами якої визначено симптомокомплекс діагностичних показників (низький рівень суб'єктивного контролю (екстернальність), песимістичний атрибутивний стиль, самооцінка власних емоційних станів із позиції втоми, підвищеної тривожності, пригніченості та безнадії, низький рівень домагань (переважання мотиву уникнення невдач над мотивом прагнення до успіху). Установлено, що особам із високим рівнем безпорадності властиві такі інтегральні психологічні характеристики, як емоційний дисонанс, виражена деструктивність самоконтролю, реактивна агресивність, низька самоцінність, ригідність Я-концепції й інертність процесів і механізмів саморозвитку, що дає змогу розглядати безпорадність як дестабілізаційний чинник у побудові гармонійної Я-концепції особистості.

Ключові слова: безпорадність, емпіричні референти особистісної безпорадності, Я-концепція, емоційно-оцінні характеристики Я-концепції, факторна структура, особистість.

Dudnyk Oksana. Factor Structure of Emotional-Evaluative Characteristics of the I-Concept of Students with a High Level of Personal Helplessness. The article is devoted to the study of emotional and evaluative characteristics of the I-concept of students with a high level of formed personal helplessness. We have outlined the features of the psychological phenomenon of acquired (studied, habituated) helplessness, which as a result of generalization to other areas of activity manifests itself at the personal level as an integral personality feature and regulates behavior, perception, attitude to reality, manifested in the subject's activity of passivity of behavior, inability to use existing opportunities the desired transformation of the situation, the difficulties in interacting with others, etc. It is considered the I-concept as a complex, multi-level and multi-component system of expression of a person's relationship with himself and with the outside world. The attention is paid to procedural and dynamic characteristics of the whole psychological formations with which the feelings and emotions, actions and behavior, acts and expectations of the subject are reconciled. It is stressed possible contradictions between the individual modalities of the I-image, which destroy their relative stability, orderliness and balance of interaction, causing «blurriness», «fuzziness», disintegration of the I-concept in people with a high level of personal helplessness.

The method of factor analysis was used to reveal the factor structure of the emotional and evaluative characteristics of the I-concept of students with a high level of personal helplessness, whose empirical referents are characterized by a symptom-complex of diagnostic indicators (low level of subjective control (externality), pessimistic attributive style, self-esteem of their own emotional states from the standpoint fatigue, increased anxiety, depression and hopelessness, low levels of aspiration (predominance of the motive for avoiding failures over the motive of desire to success)).

It has been established that those with a high level of helplessness are characterized by such integral psychological characteristics as emotional dissonance, expressed destructiveness of self-control, reactive aggressiveness, low self-value, rigidity of the I-concept and inertia of processes and mechanisms of self-development, which makes it possible to consider helplessness as a destabilizing factor in the construction of harmonic I-concepts of personality.

Key words: helplessness, empirical referents of personality helplessness, I-concept, emotional and evaluative characteristics of the I-concept, factor structure, personality.

Дудник Оксана. Факторная структура эмоционально-оценочных характеристик я-концепции студентов с высоким уровнем личностной беспомощности. В статье рассматриваются эмоционально-оценочные характеристики Я-концепции студентов с высоким уровнем сформированной личностной беспомощности. Определяются признаки психологического феномена приобретенной (выученной, привитой) беспомощности, которая в результате генерализации на другие сферы деятельности проявляется на личностном

уровне как интегральное личностное свойство и регулирует поведение, восприятие, отношение к действительности, проявляясь в жизнедеятельности субъекта пассивностью поведения, неспособностью использовать имеющиеся возможности желаемого преобразования ситуации, трудностями во взаимоотношениях с окружающими и т. п. Рассматривается Я-концепция как сложная, многоуровневая и многокомпонентная система выражения отношений личности с собой и с внешним миром; акцентируется внимание на процессуально-динамических характеристиках этого целостного психологического образования, с которым согласуются чувства и эмоции, поступки и поведение, действия и ожидания субъекта. Отмечаются возможные противоречия между отдельными модальностями Я-образа, которые разрушают их относительную устойчивость, упорядоченность и сбалансированность взаимодействия, вызывая «размытость», «нечеткость», дезинтеграцию Я-концепции у лиц с высоким уровнем личностной беспомощности.

Применен метод факторного анализа для выявления факторной структуры эмоционально-оценочных характеристик Я-концепции студентов с высоким уровнем личностной беспомощности, эмпирическими референтами которой определены симптомокомплекс диагностических показателей (низкий уровень субъективного контроля (экстернальность), пессимистический атрибутивный стиль, самооценка собственных эмоциональных состояний с позиции усталости, повышенной тревожности, подавленности и безнадежности, низкий уровень притязаний (преобладание мотива избегания неудач над мотивом стремления к успеху). Установлено, что лицам с высоким уровнем беспомощности свойственны такие интегральные психологические характеристики, как эмоциональный диссонанс, выраженная деструктивность самоконтроля, реактивная агрессивность, низкая самооценка, ригидность Я-концепции и инертность процессов и механизмов саморазвития, что позволяет рассматривать беспомощность как дестабилизирующий фактор в построении гармоничной Я-концепции личности.

Ключевые слова: беспомощность, эмпирические референты личностной беспомощности, Я-концепция, эмоционально-оценочные характеристики Я-концепции, факторная структура, личность.

Постановка наукової проблеми та її значення

У психологічній літературі Я-концепцію визначено як системне, інтегральне й самоорганізувальне утворення психіки. Це поняття з'явилося в 1950-ті роки в руслі феноменологічної, гуманістичної психології, представники якої (А. Маслоу, К. Роджерс), на відміну від біхевіористів і фрейдистів, прагнули до розгляду цілісного людського Я як фундаментального фактора поведінки й розвитку особистості (Мещеряков, Зінченко, 2008).

Водночас, розглядаючи Я-концепцію як складну, пережиту, багаторівневу і багатокомпонентну систему вираження відносин особистості із собою та із зовнішнім світом, дослідники наголошують на процесуально-динамічних характеристиках цього цілісного психологічного утворення, із яким узгоджуються почуття й емоції, вчинки та поведінка, дії й очікування, успіх у діяльності тощо (Бернс, 1986; Демчук, 2017; Фурман, Гуменюк, 2006). Зокрема, Р. Бернс динамічним, процесуальним компонентом Я-концепції вважав емоційно-оцінний компонент, що відображає афективну оцінку уявлень людини про себе, яка може мати різну інтенсивність, оскільки конкретні риси образу Я можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям або осудом. Важливу роль у формуванні цієї оцінки відіграє співвіднесення уявлень про себе з «Ідеальним Я» та соціальними очікуваннями, а також оцінка ефективності своєї діяльності з позиції своєї ідентичності (Бернс, 1986). Джерелами оцінних суджень про себе є соціокультурні стандарти й норми соціального оточення; соціальні реакції інших людей (їх суб'єктивна інтерпретація); засвоєні індивідуальні критерії та життєві стандарти.

Формування адекватної самооцінки сприяє розвитку позитивного самоствавлення й забезпечує цілісність Я-концепції особистості. Водночас суперечності між когнітивно-оцінними складниками або окремими модальностями Я-образу руйнують їх відносну стійкість, упорядкованість і збалансованість взаємодії, зумовлюючи «розмитість», «нечіткість», дезінтегрованість Я-концепції особистості. Особливо це стосується осіб із високим рівнем сформованої завченої (набутої, прищепленої) безпорадності, яка внаслідок генералізації на інші сфери діяльності проявляється на особистісному рівні як інтегральна особистісна властивість і регулює поведінку, сприйняття, ставлення до дійсності, діяльності, зумовлюючи зниження її успішності, що проявляється в життєдіяльності суб'єкта пасивністю поведінки, нездатністю використовувати наявні можливості бажаного перетворення ситуації, труднощами у відносинах з оточенням тощо (Батурін, 2000; Демчук, 2016; Дучимінська, 2011; Цирінг, 2010).

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми

Теоретичною основою дослідження безпорадності в структурі Я-концепції стала теорія завченої (навченої, набутої, придбаної, прищепленої) безпорадності М. Селігмана, що отримала свій розвиток

у працях західних (Л. Абрамсон, Л. Еллой, М. Вісінтайнер, К. Двек, Е. Дінер, С. Майер, Г. Металскі, Дж. Овермайер, К. Петерсон, А. Стоун, Дж. Тісдейл, Д. Хірто, Х. Хекхаузен та ін.), російських (В. Аршавський, М. Батурич, І. Коростельова, В. Ромек, В. Ротенберг, Л. Рудіна, Д. Цирінг й ін.) і вітчизняних (В. Горбунова, Я. Гошовський, Т. Дучимінська, Л. Малімон, О. Савиченко та ін) дослідників.

Розвиваючи теорію завченої безпорадності, М. Батурич і Д. Цирінг виокремлюють два її види – ситуативну й особистісну (Батурич, 2000; Цирінг, 2010). В основу ситуативної безпорадності покладено стан, який розвивається в конкретній ситуації і є тимчасовою реакцією на травмувальні невідконтрольні особистісні події (Батурич, 2000). Особистісна безпорадність, за визначенням Д. Цирінг, Т. Дучимінської, є стійким специфічним утворенням особистісного рівня, яке включає сукупність особистісних властивостей у поєднанні з песимістичним атрибутивним стилем, невротичними симптомами й певними поведінковими особливостями (Дучимінська, 2011, 2013; Цирінг, 2010). Концепція особистісної безпорадності описує її структуру, природу, передумови формування, прояви в діяльності та поведінці суб'єкта, а також індивідуальні особливості осіб з особистісною безпорадністю (Батурич, 2000; Демчук, 2016; Дучимінська, 2011; Цирінг, 2010).

Отже, **мета дослідження** – узагальнення й інтерпретація результатів факторного аналізу емоційно-оцінних характеристик Я-концепції студентів із високим рівнем особистісної безпорадності.

Методи та методики

Для досягнення мети використано такі методи дослідження, як теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури з питань вивчення проблем Я-концепції та безпорадності особистості); емпіричні – комплекс діагностичних методик для діагностики емоційно-оцінного компонента Я-концепції досліджуваних: методика «Самооцінка емоційних станів», розроблена американськими психологами А. Уессманом і Д. Ріксом для діагностики домінуючих емоційних станів досліджуваних; Фрайбурзький багатофакторний опитувальник особистості (FPI), призначений для діагностики станів і властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки (діагностує рівень вираження невротичності, спонтанної агресивності, депресивності, дратівливості, комуніка-

бельності (товариськості), урівноваженості, реактивної агресивності, сором'язливості, відкритості, полюса екстраінтроверсії, емоційної лабільності, полюса маскулінності-фемінності); тест-опитувальник самоствалення В. Століна, С. Пантелеєва. Діагностика безпорадності здійснювалася за такими методиками, як «Оцінка рівня суб'єктивного контролю» (РСК), «Тест на оптимізм» Л. Рудіної (модифікований варіант методики «Attributional style questionnaire» М. Селігмана), «Оцінка рівня домагань» В. Горбачевського (Фетискін, Козлов, Мануйлов, 2002). Застосовано факторний аналіз як метод статистичної обробки даних за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 13.0. Вибірку дослідження становили студенти 4–5 курсів (n=229) різних спеціальностей Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів

Емпіричними референтами високого рівня безпорадності студентів визначено симптомокомплекс діагностичних показників (низький рівень суб'єктивного контролю (екстернальність), песимістичний атрибутивний стиль, самооцінка власних емоційних станів із позиції втоми, підвищеної тривожності, пригніченості та безнадії, низький рівень домагань (переважання мотиву уникнення невдач над мотивом прагнення до успіху) (Демчук, 2017).

Для узагальнення емоційно-оцінних характеристик Я-концепції студентів із виявленим високим рівнем особистісної безпорадності застосовано процедуру факторного аналізу, адже саме з його допомогою зменшується розмірність вихідного простору корелюючих між собою ознак і забезпечується більш економна їх репрезентація при мінімальних утратах вихідної інформації. Результатом факторного аналізу є перехід від множини вихідних змінних до меншої кількості нових змінних, що формують так звані фактори, які водночас інтерпретуються як передумови спільної мінливості масиву вихідних змінних (Наследов, 2004).

Факторизація матриці психологічних шкал (змінних) емоційно-оцінних характеристик Я-концепції студентів із високим рівнем особистісної безпорадності, визначених за допомогою критерію U–Манна-Уїтні (Демчук, 2016), відбувалася за допомогою методу головних компонент (Principal Components) із наступним варімакс-обертанням (Varimax). Для визначення кількості факторів застосовували

критерій кам'янистого насипу Р. Кеттела (scree-test), що потребує побудови графіка власних значень (scree plot) усіх діагностичних показників.

Під час застосування процедури факторного аналізу найбільш важливим і творчим процесом вважають завершальний етап роботи – інтерпретацію отриманих даних (факторів). Аналізуючи факторну матрицю, потрібно враховувати знаки факторних навантажень кожного складника фактора. Факторна матриця показує також, які змінні утворюють кожен фактор. Виділений у результаті варімакс-обертання фактор становить сукупність тих змінних, котрі мають значущі навантаження. Відтак його можна розглядати як певну штучну «одиницю» групування змінних на основі зв'язків, що існують між ними (Наследов, 2004).

Правомірність застосування факторного аналізу до визначених показників у вибірці студентів із високим рівнем особистісної безпорадності перевірено за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО = 0,620), а також критерію сферичності Барлетта (приблизне значення $\chi^2=354,449$; $df = 120$; $p = 0,000$), що засвідчило доцільність і можливість застосування цього типу аналізу для обраних даних.

Отже, факторизація методом головних компонент (Principal Components) із наступним варімакс-обертанням (Varimax) матриці психологічних шкал (змінних), констатованих за допомогою методик, що застосовувалися в емпіричному експерименті, дала змогу отримати однозначно інтерпретовану факторну модель емоційно-оцінних характеристик Я-концепції студентів із високим рівнем особистісної безпорадності (табл. 1).

Під час аналізу отриманих даних потрібно конкретизувати накопичений відсоток дисперсії факторів, який визначає, наскільки повно вдалось описати сукупність емпіричних даних за їх допомогою: чим вищий цей показник, тим більшу частину масиву вдалося факторизувати. Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень виявилася доволі структурованою, із чітко вираженими шістьма факторами, що описують 70 % дисперсії масиву емпіричних даних. Виокремлення найбільш значущих факторів підтверджено відповідними високими показниками коефіцієнтів факторних навантажень (табл. 2).

Таблиця 1

Факторна структура емоційно-оцінних характеристик Я-концепції студентів із високим рівнем безпорадності

Діагностичний показник	Компонента					
	1	2	3	4	5	6
Емоційна лабільність	-.877					
Депресивність	.809					
Невротичність	.762					
Сором'язливість	.728					
Комунікабельність	-.551					
Спонтанна агресивність	.528					
Самокерівництво		-.850				
Дзеркальне Я		.584				
Реактивна агресивність			.881			
Маскулінність/фемінність			.773			
Самоцінність				-.802		
Відкритість (самоствлення)					-.848	
Самоприв'язаність					.569	
Внутрішня конфліктність						.791
Самоприйняття						-.558

Таблиця 2

Власні значення виокремлених факторів

Фактор	Навантаження фактора після обертання		
	усього (Total) (факторна вага)	Навантаження, % (% of Variance)	загальний показник навантаження, % (Cumulative, %)
1	3,498	21,863	21,863
2	1,864	11,650	33,513
3	1,732	10,826	44,339
4	1,504	9,400	53,739
5	1,476	9,225	62,964
6	1,265	7,908	70,872

Змістове наповнення першого фактора, який пояснює 21,9 % дисперсії, визначається такими показниками: емоційною лабільністю (-.877), що вказує на схильність до нестабільних емоційних станів осіб із високим рівнем безпорадності, а часта зміна настрою та дратівливість може детермінувати ускладнений самоконтроль і деструктивність оцінки власних здібностей та можливостей; депресивністю (.809), що проявляється в психічній напруженості й швидкій утомі під час діяльності, унаслідок чого може виникати відчуття власного безсилля та виснаження; невротичністю (.762), яка детермінує підвищену тривожність і збудливість, необ'єктивність оцінки як себе, так і інших людей; сором'язливістю (.728), котра як риса характеру відображається в стресовому реагуванні на звичайні життєві ситуації, що детермінує невпевненість у власних силах та комунікативні труднощі; комунікабельністю (-.551) зі знаком «мінус», що вказує на відсутність або слабо виражену потребу в спілкуванні респондентів, а це, відповідно, не сприяє задоволенню потреби в соціальній приналежності й суспільному визнанні; спонтанною агресивністю (.528) у діяльності та спілкуванні, яка детермінується низьким рівнем соціальної конформності, імпульсивністю, багаторазовим повторенням однакових проблем унаслідок недостатнього аналізу й урахування негативного досвіду попередніх помилок. Отже, змістове узагальнення емоційно-оцінних характеристик Я-концепції досліджуваних із високим рівнем особистісної безпорадності, які увійшли до першого фактора, дає змогу конкретизувати його загальну назву як *«Емоційний дисонанс»*.

Змістовий аналіз компонентів другого фактора (11,7 % дисперсії) дає змогу узагальнити його як *«Деструктивний самоконтроль»*, що визначається такими показниками: самокерівництвом (-.850), яке як критерій самоствалення зі знаком «мінус» детермінує переживання пригніченості Я зовнішніми умовами, відсутність тенденції шукати в собі причини та наслідки дій і вчинків; дзеркальне Я (.584), що демонструє відсутність очікувань щодо позитивного ставлення до себе з боку інших.

До третього фактора (10,8 % дисперсії) увійшли такі показники: реактивна агресивність (.881), що найчастіше детермінує недостатню ідентифікацію себе із соціальними нормами; маскулітність/фемінність (.773), що визначає схильність до «жіночого» або «чоловічого» типу діяльності й засвідчує переважання низьких оцінок у студентів із

високим рівнем безпорадності. Це свідчить про певну їх тривожність, м'якість, поступливість у діях тощо. Виокремлені показники демонструють специфіку оцінки соціальної комунікації респондентів, тому називаємо цей фактор **«Реактивна агресивність»**.

Четвертий фактор (9,4 % дисперсії) визначається за посередництвом такого показника, як самоцінність (-.802) зі знаком «мінус», що свідчить про схильність до сумнівів щодо цінності власної індивідуальності, відстороненість, втрату інтересу до власного «Я» і дає змогу назвати цей фактор **«Низька самоцінність»**.

П'ятий фактор (9,2 % дисперсії) сформувавши такі характеристики: відкритість як ознака самоствавлення (-.848) зі знаком «мінус», що свідчить про захисне ставлення щодо себе, недостатньо сформовану внутрішню чесність; самоприв'язаність (.569) як небажання змінювати себе, ригідність Я-концепції осіб із високим рівнем особистісної безпорадності. Аналіз змістового наповнення визначених шкал дає змогу узагальнити їх у назві фактора **«Ригідність Я-концепції»**.

Останній (шостий) фактор (7,9 % дисперсії) отримав назву **«Інертність саморозвитку»**, оскільки представлений такими показниками, як внутрішня конфліктність (.791), яка демонструє схильність до надмірного самоаналізу, рефлексії власних якостей на фоні негативного ставлення до себе й результатів власної діяльності; самоприйняття (-.558) зі знаком «мінус», що вказує на глибинну тенденцію осіб із високим рівнем безпорадності до неприйняття себе, занижену самооцінку, нездатність збалансовувати внутрішню суперечливість, інертність у процесі саморозвитку тощо.

Висновки й перспективи подальших досліджень

Отже, за результатами факторного аналізу встановлено детермінуючі ознаки емоційно-оцінного компонента Я-концепції студентів із високим рівнем сформованої особистісної безпорадності, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками, як емоційний дисонанс, виражена деструктивність самоконтролю, реактивна агресивність, низька самоцінність, ригідність Я-концепції та інертність процесів і механізмів саморозвитку, що дає змогу розглядати безпорадність як дестабілізаційний чинник у побудові гармонійної Я-концепції особистості.

Можливими перспективами є напрям досліджень, спрямований на вивчення Я-концепції в сукупності когнітивних, емоційно-оцінних та поведінкових компонентів в осіб з особистісною безпорадністю з

метою розробки ефективних психодіагностичних і корекційних програм подолання сформованої безпорадності й розвитку гармонійної Я-концепції особистості.

Література

1. Бернс, Р. (1986). Развитие Я-концепции и воспитание. Москва: Прогресс.
2. Батури́н, Н. А. (2000). Ситуативная и личностная беспомощность. *Материалы 52 научной конференции преподавателей факультета психологии*. Н. А. Батури́н (Ред.). Челябинск: Изд-во ЮУрГУ. с. 21–22.
3. Демчук, О. А. (2016). Особистісний профіль самоставлення в структурі Я-концепції студентів з високим рівнем безпорадності. *Психологічні перспективи*, 28, 107–118.
4. Демчук, О. А. (2017). Емпіричні референти дослідження феномену особистісної безпорадності. *Психологічні перспективи*, 29, 48–61.
5. Дучимінська, Т. І. (2011). Теоретичний аналіз психологічного феномена завченої безпорадності. *Педагогіка і психологія професійної освіти: наук.-метод. ж-л. Львів*, 5, 151–158.
6. Дучимінська, Т. І. (2013). *Психологічні особливості подолання особистісної безпорадності в навчальній діяльності студентів*. (Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07). Острого.
7. Мещеряков, Б. Г., Зинченко, В. П. (2008). *Большой психологический словарь*. 4-е изд. Москва: АСТ, Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак.
8. Наследов, А. Д. (2004). *Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учеб. пособие*. Санкт-Петербург: Речь. 392.
9. Фетискин, Н., Козлов, В., Мануйлов, Г. (2002). *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва: Изд-во Ин-та психотерапии.
10. Фурман, А. В., Гуменюк, О. Є. (2006). *Психологія Я-концепції: навч. посіб.* Львів: Новий світ-2000.
11. Циринг, Д. А. (2010). Психология личностной беспомощности (Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01). Томский гос. ун-т. Томск.

References

1. Berns, R. (1986). Razvytye Ya-kontseptsyy y vospytanye [The development of I-concept and education]. Moskva: Prohress [in Russian].
2. Baturyn, N. A. (2000). Sytuatyvnaia y lychnostnaia bospomoshchnost [Situational and personal helplessness]. Materyaly 52 nauchn. konf. prepodavatelelei fak-ta psykholohyy / pod red. N. A. Baturyna. Cheliabynsk: Yzd-vo YuUrHU. 21–22 [in Russian].
3. Demchuk, O. A. (2016). Empirychni referenty doslidzhennia fenomenu osobystisnoi bezporadnosti [Empirical referents of the study of the phenomenon of personal helplessness]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Prospects Journal*, 28, 107–118 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2016-28-107-118>
4. Demchuk, O. A. (2017). Osobystisnyi profil samostavlennia v strukturi Ya-

kontseptsii studentiv z vysokym rivnem bezporadnosti [Personal profile of self-making up in the structure of self-conception of students with high level of helplessness]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Prospects Journal*, 29, 48-61 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2017-29-48-61>

5. Duchyminska, T. I. (2011). Teoretychnyi analiz psykholohichnoho fenomena zavchenoi bezporadnosti [Theoretical analysis of the psychological phenomenon of learnt helplessness]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity-Pedagogy and psychology of vocational education*. Nauk.-metod. zh-l. Lviv. 5. 151–158 [in Ukrainian].

6. Duchyminska, T. I. (2013). Psykhologichni osoblyvosti podolannia osobystisnoi bezporadnosti v navchalnii diialnosti studentiv [Psychological peculiarities of overcoming personality helplessness in students' educational activity] (Avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07). Ostroh [in Ukrainian].

7. Meshcheriakov, B. H., Zynchenko, V. P. (2008). Bolshoi psykholohycheskyi slovar [Big psychological dictionary]. 4-e yzd. Moskva: AST, SPb.: Praim-Evroznak [in Russian].

8. Nasledov, A. D. (2004). Matematycheskiye metody psykholohycheskoho yssledovaniya. Analiz y ynterpretatsiya dannykh [Mathematical methods of psychological research. Data analysis and its interpretation]. Uch. posobyе. Sankt-Peterburh: Rech. 392 [in Russian].

9. Fetyskyn, N., Kozlov, V., Manuilov, H. (2002). Sotsyalno-psykhologhycheskaia dyahnostyka razvytyia lychnosty y malykh hrupp [Socio-psychological diagnosis of personal and small groups' development]. Moskva: Yzd-vo Ynstytuta Psykhoterapyy, 2002 [in Russian].

10. Furman, A. V., Humeniuk, O. Ie. (2006). Psykhologhiia Ya-kontseptsii [Psychology of the I-concept]. Navch. posibnyk. Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].

11. Tsyrynh, D. A. (2010). Psykhologhiia lychnostnoi bespomoshchnosty [Psychology of personal helplessness] (Avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk: 19.00.01). Tom. hos. un-t. Tomsk [in Russian].

Received: 01.05.2019

Accepted: 13.05.2019